

Тема 7. Соціально-класові та етнічно-культурні відмінності.

План:

1. Класові відмінності у психічному розвитку.
2. Соціально-економічний статус і рівень розвитку загальних здібностей.
3. Специфіка соціально-класових відмінностей.
4. Етнічні відмінності у фізичному і психічному розвитку.
5. Індивід як представник різних груп.

Міні-лексикон: класові відмінності, конформізм, соціально-економічний статус, етнічні відмінності, ізольовані групи.

Рекомендована література: Л-1 с.661-707, 707-738; Л-2 с.70-77; Л-4 с.239-252, 266-278, 278-295; Л-5 с.180-202.

-1-

У межах окремої нації звичайно існують класи людей, або субкультури, кожна зі своїми відмінними традиціями, способом життя, емоційними реакціями і типами схильностями. Подібно цьому, загальновідома різниця між міським і сільським жителем. Починаючи від великої столиці до ізольованого гірського поселення можна знайти відмінності в психології і фізичному середовищі.

Уорнер і його колеги описують методики спостереження американського співтовариства Янки-Сіті і вказують, що при участі 16785 осіб **клас вище за середнє** (вищий – 1,44%; високий – 1,56%, вище середнього - 10,56%) у США складався в основному з бізнесменів і людей інтелектуальної праці, «стовпів суспільства». **Клас нижче середнього** (28,12%) включав дрібних торговців, «білих робітників» і представників деяких кваліфікованих робочих професій. **Низький клас** (низький – 32,66%; нижчий – 25,22%) складала в значній мірі робітники з недоліком або відсутністю кваліфікації. **Класи нижче середнього і низький**, що включають разом понад 60 % населення, складають рівень «рядової людини» і «ядро культури».

Показник характеристик статусу для кожної людини обчислюється за допомогою шкали із семи питань по кожному з чотирьох факторів, а саме:

1. рід занять;
2. джерело доходу;
3. тип будинку;
4. територія проживання.

Інший підхід до дослідження класової структури представлений роботою *Тріона*, де використовуючи кластер-аналіз (варіацію факторного аналізу), вивчав кореляції серед 33 видів даних, отриманих при переписі для 243 районів в області Сан-Франциско Бей. Аналіз виявив **три фактори**, або параметри:

1. *сімейного життя*, характеризує приналежність до холостяків, великої родині, непрацюючих домогосподарок;
2. *асиміляція*, відноситься до співвідношення корінних, білих жителів місцевості, хоча має також важливу вагу в деяких професійних перемінних;
3. *соціально-економічна незалежність* і містить такі перемінні, як високий професійний і освітній рівні, краща якість будинків і наявність домашньої прислуги.

Ще одну спрощену методику визначення соціального класу дає **професійна рейтингова шкала**, яка розроблена *Сімсом*. У цій шкалі людині пред'являють перелік з 42 безладно розподілених найменувань професій від посла Сполучених Штатів до сміттяря. Ці професії відібрані зі значно великого списку за допомогою попереднього дослідження рейтингів престижу різних видів діяльності. Для кожної даної професії досліджуваний у відповідності зі своєю думкою вказує, чи належать цієї люди професії *тому ж* соціальному класові, що він сам і його родина, або до *вищого* або *нижчого* класу. Якщо яка-небудь професія недостатньо знайома, то він може вказати «не знаю». Оцінка досліджуваного, з якої визначається його класова приналежність, заснована на співвідношенні кількості професій, позначених «нижче» і половиною віднесених до свого класу. По суті, визначення цієї шкали складається в присутності соціального рівня, з яким індивід *ідентифікує* себе, хоча її результати сильно залежать від таких об'єктивних факторів, як рівень доходу і професії. З іншого боку, різниця між об'єктивним і сприймаючим статусом може в окремих випадках представляти істотний психологічний інтерес.

-2-

Виховання дітей. Деякі автори особливу увагу приділяли класовим відмінностям у практиці дитячого виховання і їх можливі значення в психологічному розвитку. *Девіс і Хевігхерст* досліджували це питання шляхом інтенсивних інтерв'ю чикагських родин, що належать до класів вище за середнє і низькому. Охоплювалися такі питання, як режим харчування, приучення до туалету, денний сон, самотійні прогулянки, час у вечері, коли дитина зобов'язана бути вдома, а також вік прийняття дитиною різних обов'язків. Було виявлено трохи статистично значимих відмінностей як у білих, так і чорношкірих групах. Отримані *результати дозволяли припустити, що батьки середнього класу схильні до більшої строгості у вихованні, у таких родинах діти узнають більше фрустрації під час харчування і приученням до охайності, і на них раніше покладають різні обов'язки.*

Інші дослідження говорили про тенденції виховання дітей «ядра культури» (нижче середнього і низького класів) у надмірно обмежуючих умовах, що вимагають конформізму, по контрасту з необмеженою волею, наданої дітям нижчих соціальних класів. Однак на необхідність коректування таких висновків вказують результати *Маасу*, який брав інтерв'ю у хлопців і

дівчат від 10 до 15 років, що належать до «ядра культури». Маас зробив висновок, що, незважаючи на великі фізичні обмеження і строгість виховання щодо відлучення від грудей, приученню до туалету й інших щеплених у дитинстві звичок, *дитина середньої культури більш вільно спілкується з обома батьками, у досліджуваного менше страху перед ними і батьківським неприйняттям, чим дитині нижчого класу.*

Підтверджуючі дані можна знайти в дослідженні дітей першого класу *Мілнером*. Насамперед, продемонстрований тісний взаємозв'язок між показником соціальних характеристик Уорнера і готовністю до навчання читанню, а також лінгвістичним розвитком дітей. Потім були відібрані дві підгрупи високих і низьких мовних оцінок для інтенсивного дослідження за допомогою бесід з дітьми і мамами. Результати виявили кілька різких відмінностей між двома підгрупами, поряд з розбіжностями в соціально-економічному рівні. Мілнер заключив, що *на момент вступу до школи дитині більш низького класу бракує двох переваг, чим дитині середнього класу. Перше* — це «тепла позитивна сімейна атмосфера або модель взаємин з дорослими, усе більше усвідомлювана як мотиваційна передумова для будь-якого виду керованого дорослим навчання». *Друга* перевага описується як «екстенсивна можливість вербальної взаємодії з високими особистісними цінностями дорослого для дитини, що володіє адекватними мовними моделями». Останній момент можна проілюструвати радикально відмінною атмосферою під час обіду. У будинках з вищими оцінками дорослі під час обіду більше вели невимушених бесіди з дітьми. На противагу цьому батьки з низькими оцінками забороняли або переривали розмови з дітьми за обідом. Досить багато даних з інших досліджень дітей дошкільного і шкільного віків вказують на *тісний взаємозв'язок між мовним розвитком і соціально-економічним рівнем.*

Наскільки дозволяють визначити наявні дані, *батьки середнього класу і «ядра культури»* схильні до великих вимог конформізму в порівнянні з батьками нижчого класу, і можуть, таким чином, у визначених випадках викликати фрустрацію і придушувати ініціативу і творчі здібності. З іншого боку, деякі *аспекти сімейного життя нижчого класу* мають тенденцію до підриву впевненості дитини у собі й у задоволенні своїх емоційних потреб, а також до розхолодження інтелектуального розвитку. Ці відмінності знаходять висвітлення в недостатній емоційній адаптації і гірших шкільних досягненнях дітей нижчого класу.

Класові відмінності у поведінці додатково підсилює «культуру рівних», що включає товаришів з числа ровесників дитини. Дані говорять про відмінності оцінок престижу *рис поведінки в залежності від соціально-економічного рівня*. Так, серед хлопців і дівчат більш високого соціально-економічного рівня більше цінується конформізм стосовно стандартів дорослих і традиційних правил поведінки, у той час як у дітей низького соціально-економічного статусу в більшій пошані самоствердження й агресивність. Спостерігалася також класова диференційність в характері і ступені дитячої активності у вільний час.

Соціальні класові відмінності виявляються й у школі, як у навчальній, так і суспільній діяльності. *Девіс* приводив доводи на користь того, що безкоштовні середні школи, насамперед, пристосовані до культури середнього класу, оскільки освітній персонал комплектується в основному із середнього класу. Така ситуація, по переконанню Девіса, робить курс навчання, типи стимулів і інші аспекти наданого школами освітнього досвіду не придатними для дітей низького класу, що є важливою причиною частої поганої адаптації до школи і відставання в навчанні цих дітей.

Сексуальна поведінка. Вивчення *Кінси* і його колегами сексуальної поведінки американських чоловіків і жінок, також дає дані по соціально-економічним відмінностям. З цією метою було дане визначення соціально-економічному рівневі досліджуваного на основі його освітнього і професійного рівня, а також професійного рівня його батьків.

Емоційна адаптація. Обстеження за допомогою особистісних опитувальників і інших типів особистісних тестів мали тенденцію до підтвердження класових відмінностей, які можна чекати на основі відомих культурних відмінностей. У школярів нижчого соціального статусу значно частіше виявляються невротичні стани, емоційна неврівноваженість і збудливість; вони частіше розповідають про тривоги й одержують більш низькі оцінки по шкалі соціальної зрілості.

Результати *виявили збільшення кількості психіатричних порушень зі зниженням соціально-економічного рівня*. Крім того, поширеність неврозів набагато перевершувала психози на вищих соціальних рівнях, у той час як на нижчих рівнях було навпаки. Частина цих відмінностей, безперечно, зобов'язана більшої імовірності розпізнавання невротичних станів людьми вищого класу, а також їх більшій можливості для лікування таких слабких порушень. Однак залишається фактом, що психічні порушення в цілому значно перейшли в нижчий, а не у вищий соціально-економічний рівень.

Інтереси й установки. В даний час достатньо добре встановлений прояв професійними групами характерних відмінностей в *інтересах*, що стосуються не тільки сфери зайнятості, але майже усіх видів повсякденної діяльності. Ці відмінності фактично є основою для створення таких тестів, як опитувальник професійних інтересів Бланка. Ще більш цікавий результат, описаний *Стронгом*, відноситься до явних відмінностей у типі інтересів між різними професійними рівнями. Стронг створив спеціальний оцінюючий код для виміру професійного рівня інтересів індивіда. Для цього були відібрані питання, що проводили найбільш чітку диференційність між інтересами некваліфікованих робітників і людей бізнесу й інтелектуальної праці. Відмінності в цій оцінці відбувається не тільки з позиції професії індивіда в соціально-економічній ієрархії, але в межах будь-якої професії вона має тенденцію до підвищення для людей, чия діяльність носить адміністративний характер.

Трохи найбільш великих і послідовних відмінностей виявлено у *вивченні установок*. Дослідження результатів голосування одностайні у виявленні тісного зв'язку більш високого соціально-економічного рівня з

більш консервативними установками і нижчим соціально-економічним рівнем — з більш радикальними установками. Як і можна чекати, індивіди вже займають більш сприятливу позицію в соціальних сходах, схильні віддавати перевагу збереженню.

-3-

Професійна ієрархія. Існує значна маса даних, що вказують на позитивний зв'язок між професійним рівнем і виконанням тесту на розумові здібності. Аналізи оцінок, отриманих американськими солдатами по шкалі Арміїська-альфа під час першої світової війни й Загальний класифікаційний армійський тест під час другої світової війни, підтверджують цей взаємозв'язок. У повному аналізі отримується інформація з 227 професій, досить велика кількість яких є гарантією достовірних середніх величин. Результати базувалися на оцінках репрезентативної вибірки загального армійського тесту з 81553 білих чоловіків, що вступили на військову службу.

Подібні результати отримані ***тестом Векслера—Белльвю*** у вибірці 1753 дорослих дохідних професій, узятих, головним чином, з центрального району Нью-Йорка. Словниковий тест, застосований до стратифікованої національної вибірки з 1500 чоловік у віці 10 років і вище, так само дав істотні відмінності між основними професійними рівнями.

Соціальний статус і розумові здібності дітей. Відповідність між виконанням тесту на інтелект і професійний рівень не обмежується дорослими, але зберігається при класифікації дітей відповідно до *батьківської професії*. Таким чином, наявність взаємозв'язку не можна пояснити виняткові відмінності в професійному досвіді і величині формальної освіти. У шотландському дослідженні 1947 року виявилася подібна відповідність між класом професії батька і середньою тестовою оцінкою дітей. Аналогічні розходження виявлені в загальнонаціональному дослідженні французьких школярів 6—12 років. Дослідження, проведені в деяких інших країнах по меншій шкалі, так само підтвердили взаємозв'язок між батьківською професією і розумовими здібностями дитини.

У тестах основних розумових здібностей, застосованих до 13-річних, знову стає очевидним коливання розходжень статусу в залежності від функції, що перевіряється. Тести числового характеру, на розуміння мови і швидкість мови дають великі середні розходження, чим просторові, на мислення і пам'ять. Ту ж саму тенденцію показують наступні кореляції з показником характеристик статусу: числовий — 0,32; швидкість мови — 0,30; на розуміння мови — 0,42; мислення — 0,23; просторовий — 0,25; пам'ять — 0,21.

Найвища кореляція отримана в мовному розумінні; числовий тест і швидкість мови дають небагато більш низькі кореляції; для просторового тесту, мислення і пам'яті оцінки ще нижче. Дослідники припускають підвищення кореляцій із соціальним статусом у тих здібностях, до яких розташовує краще соціальне середовище. Це питання буде підданий більш

повному розгляді в одному з наступних розділів, що стосується специфічності класових розходжень.

Деякі дослідження продемонстрували відповідність між соціально-економічними оцінками всього *співтовариства* і середнім значенням коефіцієнта інтелекту дітей, що виховуються в ньому.

Взаємозв'язки, що спостерігаються, між соціально-економічними факторами й інтелектом приводять до *декількох інтерпретацій*. Можна приводити доводи на користь того, що інтелектуальні розходження, що виявляються сьогодні серед соціальних класів, є результатом послідовної спадкоємної диференціації, що одолжались протягом добору. Так, більш інтелектуальні індивіди могли поступово домагатися сходження до більш вимогливих, але і більш бажаних позицій, і кожна людина в кінцевому рахунку «знаходила свій рівень».

-4-

Дослідження *Гордон* вивчав 82 *циганських дитини*, що живуть в Англії. Середнє значення коефіцієнта інтелекту цієї групи складало 74,5, а кореляція між віком і коефіцієнтом інтелекту — 0,430. Таким чином, загальна неповноцінність і інтелектуальне вікове зменшення в цій групі були менш помітні, чим у групі з канальних судів. Цим результатам відповідає факт значно більшої середньої відвідуваності школи в дітей циганів (34,9 % від загального числа навчальних днів), чим у дітей з канальних судів. Циганські родини вели бродячий спосіб життя, діти відвідували школу лише кілька зимових місяців, коли в них було постійне місцеперебування. Незважаючи на брутальність і примітивність умов життя, циганські діти мали більше соціальних контактів поза своєю безпосередньою родиною, і, таким чином, піддавалися меншій ізоляції, чим діти судів. Примітно також, що в межах циганської групи коефіцієнт інтелекту показав значиму позитивну кореляцію 0,368 з кількістю відвідувань школи для кожної дитини.

Особливого інтересу заслуговує вікове зменшення, описане Гордоном для судових і циганських дітей, але не виявлене в дослідженнях більш привілейованих груп. Одне з можливих пояснень полягає в тім, що інтелектуальним потребам дитини більш молодшого віку можуть відповідати майже в однаковому ступені як обмежене середовище канального судна або циганського табору, так і обстановка забезпеченого міського будинку. Однак у міру росту дитини усе більш очевидними стають відмітні впливи бідного домашнього середовища і недостачі навчання. Інший фактор, що безумовно є частиною отриманих результатів, являє собою загальновідоме розходження у функціях, вимірюваних інтелектуальним тестом на нижчих і вищому вікових рівнях.

Результати *Гордона* підтверджуються декількома дослідженнями *гірських дітей* в Америці. Унаслідок поганих доріг і загальної неприступності мешканці гористих областей велику частину року жили у фактичній ізоляції. Групи відрізнялися також низьким рівнем життя і високим ступенем шлюбів між кривими родичами. Практично всі люди з досліджуваних районів були

британського походження, їхньої родини жили в цій країні протягом багатьох поколінь. Обстеження тестами на розумові здібності дітей, що живуть у таких ізольованих гірських співтовариствах, проводилися в штатах Кентуккі, Теннесі, Джорджії й у Блакитних горах. Результати досить послідовні. Середній показник інтелекту очевидно нижче національних норм; неповноцінність більше виявляється у вербальних тестах, чим у немовних і тестах дії; і оцінки мають тенденцію до падіння з віком. Необхідно згадати перевірку 10-літніх дітей, що проводилася *Уилером* у гірському співтоваристві штату Теннесі. Згадаємо, що значиме підвищення середньої величини коефіцієнта в цій популяції дітей відповідало поліпшеному соціально-економічному рівневі співтовариства.

Дослідження, проведеного Шерманом і Кей, випробуваними були 102 гірських дитини з 4 лощин Блакитних гір, що знаходяться приблизно в ста милях від Вашингтона, округ Колумбія, а також 8 дитина з невеликого села в північній частині Блакитного хребта. У національному відношенні в мешканців п'яти співтовариств спостерігалася однорідність, усі походили з загального родового племені. Помітимо, що як сільські, так і гірські діти показували в середньому коефіцієнт інтелекту нижче 100 по майже всіх тестах. Однак меншою неповноцінністю відрізнялися сільські діти, що мали більше можливостей для навчання. В обох групах спостерігалася досить стійке вікове зменшення, також менш виражене в сільській групі. Серед гірських дітей середній показник інтелекту мав тенденцію до зниження у вербальних тестах у порівнянні з невербальними і тестами дії.

Сільсько-місцеві відмінності в тестових оцінках неодноразово вже демонструвався факт середнього відставання у виконанні сучасних тестів групами сільських дітей у порівнянні з міськими.

Типові результати, засновані на стандартизованій вибірці Стенфорд—Біне включені також окремі середні значення для міських і приміських груп, але, як і очікувалося, ці групи не дають відчутних розходжень. Приміські співтовариства знаходяться в межах близького повідомлення з великими містами і розділяють більшість переваг міських центрів. З іншого боку, у сільських дітей середні показники інтелекту приблизно на 10 пунктів нижче, ніж у міських, у шкільному віці (6—18), і приблизно на 5 пунктів нижче протягом дошкільного періоду (2—5½). До того ж примітна слабка тенденція падіння для сільського коефіцієнта інтелекту на початку шкільного періоду, такої тенденції серед міських дітей не виявлено. У стандартизованій недавно WISC (шкалі Векслера для виміру інтелекту дітей), показники сільських дітей знову в середньому минулому значно нижче, розходження трохи збільшувалося по вербальній шкалі в порівнянні зі шкалою дії.

Аналіз виконання сільськими дітьми різних тестів або їхніх частин виявив більше відставання у вербальному змісті. Що стосується тестів дії, примітний той факт, що сільські діти перевершували міських у тесті незавершеної картинки «кобила-лоша», що зображує сільський пейзаж. Інші тести дії, що уключали *швидкість*, сільські випробувані виконували недостатньо добре внаслідок повільності й обмірковування рухів. Звичайні вимоги працювати

швидко, очевидно, не стимулювали дітей належним образом. Однак швидкість рухів за допомогою кількарізних прохань могла бути збільшена. Дослідники вважали, що «явне нерозуміння дітьми змісту поспіху передбачається як результат деяких впливів навколишнього середовища».

Сільські діти мають тенденцію до гіршого виконання групових тестів у порівнянні з індивідуальними. У груповому тесті сільській дитині може перешкодити боязкість у присутності незнайомих людей, труднощі, що почасти можна перебороти шляхом установлення довірчих відносин з боку дослідника при призначенні індивідуального тесту.

Фактори, що сприяють регіональним відмінностям. Різниця між сільською і міською популяціями почасти полягає в професії, але включає й інші важливі аспекти фізичного і соціального середовища. Більшість розходжень мають відношення до перешкод для навчального процесу в сільській дитині, а також до типу здібностей, випробовуваних тестами на інтелект. Сільські райони звичайно відрізняються недоліком освітніх можливостей. Тривалість шкільного семестру там часто буває скорочена через непрохідність доріг у визначені часи року, або внаслідок необхідності залучення дітей до сільськогосподарських робіт у гарячу пору, або з інших причин місцевого характеру.

Відпочинок сільських дітей зовсім відрізняється від відпочинку дітей міських, як показано, приміром, у великому дослідженні ігрової активності, проведеному Леманом і Витти. Ці дослідники зробили висновок про «прямий зв'язок, що простежується, з навколишніми можливостями» у розходженнях, а також про вплив цих розходжень, у свою чергу, на напрямок дитячого інтелектуального розвитку. Ступінь і розмаїтість соціальних контрастів також відрізняють міські групи від сільських.

Трохи дослідників намагалися аналізувати порівняльний внесок різноманітних навколишніх факторів у регіональні розходження виконання завдань тестів.

Виборча міграція. Відповідно до цієї гіпотези більш розумних людей приваблюють міські центри, у той час як тупуваті і менш честолюбні прагнуть залишитися в селі. Дія такого селективного процесу протягом декількох поколінь поступово могло б привести до погіршення сільського населення. Очевидно, щоправда, що в деяких місцевостях міграція позбавила село найбільш здатних сімей.

Сама пряма перевірка гіпотези виборчої міграції здійснюється за допомогою вивчення переселенців самих по собі. Такої методики дотримували в дослідженнях Клінберга (56, 57). В одному з них тест на розумові здібності призначався 12-літнім хлопчикам зі шкіл трьох південних міст. Коли переселенців розподілили відповідно до тривалості їхнього міського проживання, виявилось підвищення середніх оцінок від 38,3 для групи одного року до 68,7 для дітей, що прожили в місті 7 або більш років. Середній показник групи породжених у місті, тестированих з метою порівняння, склав 74,6.

У цілому, дослідження дорослих дійсно показують тенденцію мігрантів із сільських у міські райони бути кращою вибіркою сільського населення. Так, переселенці в міські центри перевершували як не переселенців, так і тих, хто мігрував в інші сільські області; переїхавши в більш великі, столичні центри перевершували переселенців у менш великі міста.